

Оригиналан научни рад

УДК 314.116/.117(497.11)''19/20''

Original scientific work

Снежана Вујадиновић
Мирјана Гајић**ДЕМОГРАФСКА И ФУНКЦИОНАЛНА ОБЕЛЕЖЈА
РУДНИЧКИХ НАСЕЉА**

Извод: Радом су сагледане основне одлике демографског и функционалног развоја насеља у југоисточној подгорини Рудника. Савремена обележја насеља резултат су изражене и дуго присутне економске неразвијености. Низак ниво репродукције становништва и исељавање у Горњи Милановац и Крагујевац проузроковали су изразиту депопулацију у већини села. Демографски малим и старим селима предстоји даља стагнација у популационом развоју. По стабилном демографском и функционалном развоју издваја се Враћевшница (центар заједнице села).

Кључне речи: насеља, демографско старење, функције, природно кретање, активно становништво

Abstract: The paper deals with the main characteristics of demographic and functional development of the settlements in the southeastern piedmont area of Rudnik. The present characteristics resulted from pronounced and long-term economic underdevelopment. A low level of birth rate and moving to Gornji Milanovac and Kragujevac caused great depopulation in most villages. Demographically small and old villages are faced with further depopulation. Враћевшница (centre of the community of villages) stands out in its stable demographic and functional development

Key words: settlements, demographic aging, functions, natural movements, active population

Увод

Око горњег тока реке Груже и њених притока, у југоисточној подгорини Рудника и северној подгорини Јешевца смештено је осам насеља. У физиономском, насеобинском и привредном погледу села представљају хомогену геопросторну целину. Укупна површина издвојене и проучаване територије износи 73,85 km². По територијално-управној подели села припадају општини Горњи Милановац.

Насеља су смештена на морфолошкој граници грузанске котлине и планина Рудник и Јешевац. Села су лоцирана на теменима брда и долинским странама река и потока. У предео Рудника најдубље је својим положајем зашло насеље Горња Црнућа, па се за њега каже да је "право руд-

ничко”.¹ Са надморском висином од 560 до 700 m, ово насеље је и највише грузанско насеље на Руднику.

У подножју Рудника концентрисана су, идући од запада ка истоку, Горња Врбава, Доња Црнућа, Прњавор, Враћевшница и Липовац. Свој положај поменути села везују за јужне огранке Рудника и долину Грузе. На северним и североисточним падинама Јешевца смештена су села Доња Врбава и Бело Поље. Надморска висина села износи од 330 до 640 m.

Долина Грузе, у јужној подгорини Рудника, представља главни комуникативни правац који повезује таковски басен на западу и крагујевачки на истоку. Поред регионалног пута Крагујевац–Горњи Милановац развила се Враћевшница, у привредно погледу најзначајније насеље овог дела Рудника.

Развој насеља у прошлости

У време српске средњовековне државе југоисточна подгорина Рудника била је насељена. У летописима из периода средњовековне Србије помиње се манастир Враћевшница као и села Белућа (данашња Доња Црнућа), Осјаци (данас засеок Горње Црнуће) и Бело Поље. Градови Борач и Островица представљали су привредне центре истоимених жупа.

Борачкој жупи тј. власти, у XV веку припадала су села Враћевшница, Коњуша и Граховац а Островичкој жупи Враћевшница, Белућа и Осјаци.² Имање Радича Поступовића, великог челника деспота Стевана Лазаревића и ктитора манастира Враћевшница, потврђено 1428/1429. године од стране деспота Ђурђа, обухватало је грузанска села Белућу, Каменицу, Горњу и Доњу Враћевшницу и Коњушу.³ Претпоставља се, да су села Горња и Доња Враћевшница постојала око манастира или данашњег насеља Прњавор.

Током турске владавине рудничка села била су слабо насељена. У турском попису из 1572. године, у саставу нахије Мораве помињу се: Доња и Горња Црнућа, Доња и Горња Врбава и Горња Враћевшница.⁴

Становништво рудничких села масовно је страдало за време аустро-турских ратова (1683–1699; 1716–1718). За време аустријске окупације, 1718. године међу насељеним грузанским селима Крагујевачке нахи-

¹ Драгић М.: **Груза**, Насеља српских земаља, књ. 10, Српски етнографски зборник, књ. 21, СКА, Београд, 1921, стр. 163.

² Филиповић М.: **Таково**, Насеља и порекло становништва, књ. 37, Српски етнографски зборник, Београд, 1960, стр. 97.

³ Стевановић Ж.: **Груза и грузани кроз историју**, ”Будућност”, Велика Плана, 1957, стр. 7.

⁴ Аличић А.: **Турски и катастарски пописи неких подручја Западне Србије XV и XVI век**, књ. III, Историјски архив Краљево, Међуопштински историјски архив Чачак, Историјски архив Титово Ужице, Чачак, 1985, стр. 236–263.

је помињу се: Бело Поље (2 дома), Враћевшница манастир (2) и Липовац (2), а у Рудничкој и Црногорској нахији (дистрикту) Црнућа (6). У периоду од 1733. до 1735. Црнућа се развијала као нурија манастира Враћевшнице и имала је 16 домова.⁵ Током Кочине Крајине (1788–1791) народ у селима Рудничке нахије тешко је страдао. Становништво је масовно прелазило у Угарску или су одвођени од стране Турака у Малу Азију као робље.⁶

Села су масовно насељавана крајем XVIII и почетком XIX века до-сељеницима из сјеничког краја, Старог Влаха, Драгачева и Шумадије.⁷ Староседелачко становништво, које се затекло пре Велике сеобе 1690. године, било је малобројно. Досељавање је било великог интензитета 1809. године у време Карађорђевог устаничког ратовања и ослобађања Сјенице.

У оквиру Рудничке нахије (Брусничка кнежина, Црногорски срез, Црногорска капетанија) села су током Првог и Другог српског устанка дала велики допринос у борби против Турака. ”Када се цео масив од Венчаца и Букуље на северу па до Вујна и Јешевца, са Рудником као центром, замисли покривен густим шумама, као што је то било у почетку XIX века, онда је јасно да је тај централни део Шумадије морао бити њена главна природна тврђава... И доцније, у унутрашњем развоју, ова област око Рудника до Грузе и Смедеревске Јасенице, играла је врло важну улогу: одатле су потицали народни покрети, којима је била тежња да се ограничи самовлашће владара. Она је и сада центар Шумадије, и у њој је као кристал јасна државна и шира народна мисао”.⁸ Пруски официр Ото Дубислав Пирх 1829. записао је о Руднику: ”Као каква тврђава употребљаване су рудничке планине за време рата. Само до подножја ивице долазили су Турци, никада даље. Десетинама година турска нога није ступила у унутрашњост планине. У најмучнијим тренуцима Срби су овде налазили сигурност и заштиту”.⁹

Почетком XIX века манастир Враћевшница у Прњавору представљао је просветни и духовни центар тадашње Србије. У близини манастира Мелентије Павловић, први српски митрополит, отворио је 1810. школу, прву у овом делу Грузе и Шумадије.¹⁰

Услед честих административно-територијалних промена у Србији, села око горњег тока реке Грузе улазила су у састав Грузанске кнежине (1822), Црногорског (1844. и 1872) и Таковског среза (1895). Грузанска

⁵ Драгић М.: **Груза**, стр. 189.

⁶ Радојевић М.: **Рудник у прошлости**, Београд, 1971, стр. 29

⁷ Драгић М.: **Груза**, стр. 175.

⁸ Цвијић Ј.: **Шумадија**, Географски лик Србије у доба Првог устанка, Посебна издања СГД-а, свеска 32, Београд, 1954, стр. 11–12.

⁹ Радојевић М.: **Рудник у прошлости**, стр. 44

¹⁰ Петровић В.: **Прњавор и Враћевшничка школа**, Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац, 2002, стр. 145.

кнежина је 1822. године захватала слив реке Груже и део слива Лепенице обухватајући 80 села и варош Крагујевац. У састав кнежине била су насеља Прњавор Враћевшнички, Манастир Враћевшница, Липовац, Бело Поље, Доња Врбава и Горња Врбава, при чему су популационо највећа села били Липовац (29 кућа), Горња Врбава (24 куће) и Прњавор (23 куће).¹¹

Гружанском срезу 1844. године припадала је општина Прњавор (Липовац, Врбава Горња, Врбава Доња и Бело Поље), док су Горња Црнућа, Доња Црнућа и Кнежевац припадала Црногорском срезу, Рудничком округу и чинила једну општину – Доњу Црнућу.¹²

Црногорски срез обухватао је 1872. поред осталих насеља и девет гружанских села: Кнежевац, Каменицу, Прњавор, Липовац, Горњу Црнућу, Доњу Црнућу, Горњу Врбаву, Доњу Врбаву и Бело Поље. Каменица (97 пореских глава) и Горња Врбава (98 пореских глава) била су уједно и највећа гружанска села тадашњег црногорског среза.¹³ У 1895. рудничка села припадала су Таковском срезу (Руднички округ). По броју становника издвајали су се Доња Врбава (703 становника) и Горња Црнућа (516 становника).¹⁴

Почетком XX века, око ушћа Враћевшничке реке у Гружу, формирана је Враћевшница. Као засеок Прњавора, Враћевшница је обухватала неколико кућа Прњавора и Липовца чији су се житељи иселили у долину Груже. Захваљујући повољном саобраћајном положају Враћевшница је развила просветну, трговачку и угоститељску функцију. Статус самосталног насеља стекла је 1934. када је проглашена за варошицу.¹⁵ До половине XX века села у подгорини Рудника чинила су две општине: Бело Поље и Враћевшницу и припадала Таковском срезу (Руднички округ).

Демографске одлике насеља у другој половини XX века

Сублимирано дејство низа околности (саобраћајна изолованост, ограничене могућности привређивања, економска неразвијеност, привлачни утицај Горњег Милановца и Крагујевца као центара рада и будућих центара становања за младо становништво) одредило је демографски развој рудничких села. Савремена демографска обележја представљају ограничавајући фактор будућег развоја насеља.

¹¹ Марковић Р.: **Крагујевачка нахија, 1815–1839**, Свеска прва 1815–1827, Књажевска канцеларија, књига друга, Државна архива НР Србије, Грађа, књ. V, Београд, 1954, стр. 521–523.

¹² Гавриловић Ј.: **Речник географско-статистички Србије 1846**, КИЗ "Култура", Историјски институт САНУ, Београд, 1994, стр. 220.

¹³ Милићевић М.: **Кнежевина Србија**, Београд, 1876, стр. 294–295, 350.

¹⁴ Попис становништва у Краљевини Србији, 31. 12. 1895. године, Први део, књ. 12, Министарство народне привреде, Статистичко одељење, Београд, 1898.

¹⁵ Петровић В.: **Прњавор и Враћевшничка школа**, стр. 20.

Табела 1. – Кретање укупног броја становника у рудничким селима 1961–2002.¹⁶

Насеље	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2002/ 1961.	Просечна стопа 2002/1961. (‰)
Бело Поље	415	368	351	314	256	61,7	-11,5
Враћевшница	132	133	151	117	150	113,6	3,1
Горња Врбава	340	248	223	199	145	42,6	-19,4
Горња Црнућа	619	483	413	319	239	38,6	-21,7
Доња Врбава	1.004	867	785	754	654	65,1	-10,2
Доња Црнућа	521	480	452	381	323	62,0	-11,4
Липовац	512	464	399	371	304	59,4	-12,4
Прњавор	218	174	153	166	107	49,1	-16,6
Укупно	3.761	3.217	2.927	2.621	2.178	57,9	-13,0

Број становника у подгорини Рудника опао је у раздобљу 1961–2002. за 42,1%, док је годишња стопа раста износила -13‰. Анализирана по насељима, просечна годишња стопа раста износила је од 3,1‰ (Враћевшница) до -21,7‰ (Горња Црнућа). Враћевшница је једино насеље проучаване територије која је у поменутом периоду имала позитиван демографски развој. Најизразитија депопулација присутна је у насељима: Горња Црнућа (-21,7‰), Горња Врбава (-19,4‰) и Прњавор (-16,6‰). Изразита депопулација у поменутиим селима резултат је неповољног географског положаја, који је условио саобраћајну изолованост и привредну неразвијеност поменутих насеља.

Таква популациона динамика одразила се на демографску величину насеља и промене опште густине насељености. Просечна величина насеља од 1961. до 2002. године смањила се од 470,1 на 272,2 становника (индекс 57,9%). Популационо највеће насеље 2002. године била је Доња Врбава (654 становника). Категорији најмањих села (до 200 становника) припадала су три насеља: Прњавор, Горња Врбава и Враћевшница. Присутна је диспропорција између демографске величине и степена функционалног развоја Враћевшнице. Захваљујући улози коју има у функционално-просторној организацији околних села, Враћевшница је једино насеље које није депопулационо.

На изразито депопулационом простору општа густина насељености смањила са 50,9 ст./km² (1961) на 29,5 ст./km² (2002).¹⁷ Индекс промене износио је у анализираном раздобљу 57,9. Најмању густину насељености 1961. године имала су популационо мала насеља: Прњавор (26,7 ст./km²), Горња Врбава (38,0 ст./km²). Као резултат малог атара (16 ha), Враћевшница је имала највећу густину насељености (825 ст./km²).

¹⁶ Попис становништва, домаћинстава и станова 2002, Упоредни преглед броја становника и домаћинстава, подаци по насељима, књ. 9, Републички завод за статистику, Београд, 2004.

¹⁷ **Исто**; Катастарска служба, општинска управа Горњи Милановац 2004.

У периоду 1961–2002. услед смањења броја становника дошло је до знатног опадања густине насељености у скоро свим насељима, па су најмању густину насељености 2002. године имали Прњавор (13,1 ст./km²), Горња Врбава (16,2 ст./km²) и Горња Црнућа (16,7 ст./km²). Због позитивног развоја густина насељености Враћевшнице повећана је на 937,7 ст./km².

Демографски развој рудничких села одређен је природним и механичким кретањем становништва. На природно обнављање становништва утичу биолошки, друштвено - економски, културни, социопсихолошки и други фактори. Анализа основних показатеља природне динамике указује на тенденцију и значај природног обнављања становништва у демографском развоју села.

Табела 2. – Природно кретање становништва¹⁸

	1963–1970.		1971–1980.		1981–1990.		1991–2001.	
	Број	‰	Број	‰	Број	‰	Број	‰
Наталитет	274	10,0	312	10,1	302	10,9	184	7,0
Морталитет	316	11,5	397	12,9	475	17,1	499	18,9
Природни прираштај	-42	-1,5	-85	-2,8	-173	-6,2	-315	-11,9

Стопе наталитета у периоду од 1963. до 2001. године су у константном опадању. За разлику од наталитета, стопа морталитета у сталном је порасту. Постепени пораст морталитета настао је као последица промене старосног састава становништва. Током целог периода стопе морталитета у проучаваним селима биле су високе што указује на највећи демографски проблем – процес демографског старења. Природни прираштај од 1963. до 2001. године има тенденцију опадања. Негативне вредности природног прираштаја резултат су константно ниског наталитета и високог морталитета становништва.

До драстичног опадања природног прираштаја дошло је у последњем међупописном периоду. Током периода 1991–2001. године најнижу просечну стопу наталитета имала су популационо мала насеља са веома неповољном старосном структуром (Прњавор 3,3‰ и Липовац 3,5‰). Највишу стопу наталитета имала је Враћевшница (19,7‰). Стопе морталитета код свих насеља биле су високе а насеља је одликовао негативан природни прираштај.

”Најповољније” природно обнављање забележено је код Враћевшнице (-4,7‰). Код осталих насеља стопа природног прираштаја била је већа од -9,0‰. Природно кретање у садејству са интензивним иселјавањем младог становништва, довело је не само до смањења броја становника у селима већ и до низа других демографских и социо-економских проблема.

¹⁸ Витална статистика. Документација, Републички завод за статистику, Београд.

Табела 3. – Просечне годишње стопе наталитета, морталитета и природног прираштаја (%) (1991–2001)

Насеље	Број живорођ.	Број умрлих	Апсолутни природни прираштај	Стопа наталитета	Стопа морталитета	Стопа природног прираштаја
Бело Поље	21	52	-31	6,7	16,6	-9,9
Враћевшница	29	36	-7	19,7	24,4	-4,7
Горња Врбава	11	36	-25	5,8	19,0	-13,2
Горња Црнућа	16	59	-43	5,2	19,2	-14,0
Доња Врбава	67	147	-80	8,7	19,0	-10,3
Доња Црнућа	24	80	-56	6,2	20,6	-14,4
Липовац	12	68	-56	3,5	18,3	-14,8
Прњавор	5	21	-16	3,3	14,0	-10,7

Имајући у виду ниво економске развијености овог дела територије општине Горњи Милановац, реално је очекивати да се оваква тенденција негативног природног обнављања настави.

У формирању популационо – насеобинске структуре простора важну улогу поред природног кретања има и емиграција. При томе је економски мотив био доминантан фактор просторне покретљивости становништва. По интензитету и последицама на укупни развој рудничких села стална пресељења на релацији село – град имају највећи значај.

У периоду од 1991. до 2001. године само је Враћевшница имала позитивну стопу миграционог салда од 27,2%. Околна села одликовале су негативне стопе миграционог салда које су износиле од -0,5% (Доња Црнућа) и -2,6% (Доња Врбава) до -15,3% (Горња Врбава) и Прњавор (-28,6). Анализом механичког и природног кретања становништва у последњем међупописном периоду издиференцирала су се два типа насеља. Позитивну стопу пораста од 1991. до 2001. имала је једино Враћевшница која припада имиграционом типу И2. Остала насеља су депопулациона и припадају емиграционом типу Е4.¹⁹

Рудничка села позната су по обимним дневним миграцијама. Активно становништво које обавља занимање најважнији је контингент дневних миграната. Саобраћајно изолована насеља, по правилу су миграционо лабилна. Тако се Горња Црнућа одликује малим бројем дневних миграната. Дневне миграције радне снаге најобимније су у насељима која су у бли-

¹⁹ И2 – **Регенерација имиграцијом**: пописом утврђено кретање позитивно, природно кретање негативно, миграциони салдо позитиван, апсолутна стопа природног прираштаја, стопа пописом утврђеног кретања виша од апсолутне стопе природног кретања

Е4 – **Тотална депопулација**: пописом утврђено кретање негативно, природно кретање негативно, миграциони салдо негативан, апсолутна стопа природног кретања нижа од апсолутне стопе пописом утврђеног кретања

зини регионалног пута Крагујевац – Горњи Милановац. Дневни мигранти Прњавора, Доње Црнуће и Доње Врбаве чине 60,3% до 74,3% активног становништва насеља. Већина миграната ради у Горњем Милановцу, Враћевшници и другим местима горњомилановачке општине. По попису становништва 2002. године, од укупно 449 активних становника – дневних миграната, 434 је било запослено у насељима матичне општине (Горњи Милановац).

Табела 4. – Однос активног становништва које обавља занимање и дневних миграната²⁰

Насеље	1991.			2002.		
	Активно стан. које обавља занимање	Активни стан. дневни мигранти	%	Активно стан. које обавља занимање	Активни стан. дневни мигранти	%
Бело Поље	205	78	38,0	127	57	44,9
Враћевшница	48	9	18,8	65	23	35,4
Горња Врбава	100	53	53,0	78	45	57,7
Горња Црнућа	204	26	12,7	85	21	24,7
Доња Врбава	373	152	40,8	257	155	60,3
Доња Црнућа	228	78	34,2	130	90	69,2
Липовац	221	60	27,1	102	32	31,4
Прњавор	97	11	11,3	35	26	74,3

Неповољно природно кретање становништва и константна иселјавања младог радно способног становништва довела су временом до погоршања старосне структуре становништва. Почетком XXI века проучаван простор представљају оазу старачких и опустелих села.

Бројност и учешће најмлађе старосне групе (до 19 година) као носиоца будућег развоја регије, указује на веома неповољну старосну структуру. Удео ове старосне категорије креће се од 13,4% у Горњој Црнући до 21,5% у Доњој Врбави. Реално је очекивати да ће се број младих и даље смањивати, што ће старосну структуру села наредних година учинити неповољнијом.

Учешће становништва старијег од 60 година је високо. Коэффициент старења код свих насеља је висок. Најмање учешће популације старије од 60 година има Доња Црнућа (29,1%), док Горња Црнућа има најнеповољнију старосну структуру (44,8%).

²⁰ Попис становништва 1991, Активност и пол, укупно становништво и основни скупови становништва у земљи, књ. 7, Савезни завод за статистику, Београд, 1994; Попис становништва 1991. Документациони материјал, Табела 007, Републички завод за статистику, Београд; Попис становништва 2002. Становништво према активности и полу, књ. 5, Републички завод за статистику, Београд, 2003; Попис становништва 2002, Дневни мигранти, књ. 13, Републички завод за статистику, Београд, 2005.

Табела 5. – Старосна структура становништва Груже по насељима 2002.²¹

Насеље	0–19		20–39		40–59		60<		Непознато	
	свега	%	свега	%	свега	%	свега	%	свега	%
Бело Поље	43	16,8	54	21,1	68	26,6	87	34,0	4	1,5
Враћевшница	25	16,7	33	22,0	44	29,3	47	31,3	1	0,7
Горња Врбава	20	13,8	29	20,0	41	28,3	55	37,9	-	-
Горња Црнућа	32	13,4	42	17,6	57	23,8	107	44,8	1	0,4
Доња Врбава	141	21,5	140	21,4	159	24,3	197	30,1	17	2,6
Доња Црнућа	63	19,5	83	25,7	83	25,7	94	29,1	-	-
Липовац	55	18,1	57	18,8	87	28,6	103	33,9	2	0,6
Прњавор	24	22,4	19	17,8	26	24,3	36	33,6	2	1,9

Села се на почетку XXI века налазе у стадијуму најдубље демографске старости. Најнеповољнију старосну структуру, поред Горње Црнуће (индекс старења 3,34) имала су насеља Горња Врбава (2,75) и Бело Поље (2,02). Развојне могућности села, услед израженог процеса старења становништва, веома су ограничене.

Неповољна старосна структура становништва Груже представља озбиљна ограничења у свим аспектима друштвено-економског развоја: привреди, социјалном старању, образовању, здравству и сл. Интензиван процес деаграризације, старење становништва и гашење сеоских домаћинстава отежавају искоришћавање расположивих ресурса и доприносе биолошком гашењу насеља.

Функционални развој насеља

Поједина насеља су у другој половини XX века развила одређене функције које су се временом показале недовољним да ублаже присутне демографске процесе и осигурају бржи привредни развој. То се пре свега односи на Враћевшницу у којој су лоцирани мањи индустријски капацитети (кланица "Буцко" и капацитети Swisslain компаније- млин и печуркара) и објекти јавно-социјалне инфраструктуре (осморазредна школа, пошта, здравствена амбуланта и др.). Поједине функције су у неким насељима временом ослабиле или се потпуно угасиле (престанак рада пољопривредних задруга и продавница, четвороразредне основне школе у Белом Пољу и др.). Функционалне промене су анализиране на основу учешћа активног становништва по делатностима.

Села у подгорини Рудника развијала су се почетком седамдесетих година XX века као изразито аграрна. Учесће активног становништва у примарном сектору било је високо и износило је од 75,5% (Прњавор) до 96,9% (Горња Црнућа). Изузетак је представљала Враћевшница која је у то

²¹ Попис становништва, домаћинства и станова 2002, Пол и старост, књ. 2, Републички завод за статистику, Београд, 2003.

време имала одлике услужно-аграрног насеља, са 39,3% активног становништва у терцијарним делатностима. Развој функција (индустријска, просветна, здравствена, саобраћајна и др.) условио је да Враћевшница временом постане центар коме гравитирају чисто аграрна насеља у окружењу.

Табела 6. – Учешће активног становништва по секторима делатности у %²²

Насеље	1971.			1991.			2002.		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Бело Поље	89,4	6,7	3,9	60,0	24,4	15,6	54,8	26,2	19,0
Враћевшница	39,3	14,8	45,9	45,8	12,5	41,7	15,4	23,1	61,5
Горња Врбава	83,5	8,2	8,2	42,0	48,0	10,0	44,7	43,4	11,8
Горња Црнућа	96,9	1,2	1,9	89,7	5,4	4,9	78,6	8,3	13,1
Доња Врбава	82,7	11,3	6,0	55,8	32,2	12,0	35,4	45,0	19,6
Доња Црнућа	85,6	8,5	5,9	76,8	17,5	5,7	43,8	36,2	20,0
Липовац	86,5	7,0	6,5	71,9	19,9	8,1	51,0	34,0	15,0
Прњавор	75,7	1,0	23,3	62,9	8,2	28,9	26,5	29,4	44,1

Услед слабих структурних промена већина села је до 1991. године задржала аграрна обележја. По попису из 1991. године Горња Врбава се развијала као индустријско-аграрно а Доња Врбава као аграрно-индустријско насеље. Структурне промене у Горњој и Доњој Врбави настале су повећањем броја активних становника у непољопривредним делатностима. То су углавном радници дневни мигранти запослени у Горњем Милановцу и Крагујевцу. Враћевшница је, захваљујући сопственом функционалном развоју, имала највиши степен функционалне трансформације. Насеље се 1991. године развијало као аграрно-услужно. Близина и доминација Горњег Милановца један је од разлога што се Враћевшница није временом развила у популационо веће насеље.

Структурне промене у раздобљу од 1991. до 2002. године су најизразитије. Насеља бележе привредну стагнацију. Функционалне промене више су одраз демографске величине села и структуре активног становништва по делатностима а не стварног функционалног развоја. По попису из 2002. године само је Горња Црнућа задржала аграрна обележја. Четири насеља (Горња Врбава, Доња Црнућа, Липовац и Бело Поље) развијала су се као аграрно-индустријска а Доња Врбава као индустријско-аграрно насеље. Одлике услужно-индустријског насеља имао је Прњавор. Једино насеље са статусом услужног и изразитом доминацијом функција из терцијар-

²² Попис становништва 1971, Активно становништво према делатности, подаци по насељима, књ. 10, Савезни завод за статистику, Београд, 1974; Попис становништва 1991, Активно становништво по делатностима, Централна Србија I и II део, Документација, Савезни завод за статистику, Београд; Попис становништва 2002, Делатност и пол, Активно становништво које обавља занимање, подаци по насељима, књ. 6, Републички завод за статистику, Београд, 2004.

но-квартарне сфере делатности била је Враћевшница (61,5% активног становништва у терцијарним делатностима 2002).

Насеља су слабо функционално развијена. Враћевшница и поред малог демографског потенцијала, може у извесној мери да утиче на територијалну прераспodelу функција у свом непосредном окружењу. Јачањем постојећих функција а пре свега индустријске, Враћевшница би могла ублажити депопулационе процесе у околним селима. Поред Враћевшнице, повољне предиспозиције, као популационо највеће насеље са повољном старосном структуром, има Доња Врбава.

Закључак

Основно обележје села око горњег тока реке Груже је депопулација. Негативан природни прираштај и исељавање становништва проузроковали су старење становништва. Демографску стагнацију поспешила је дугогодишња економска неразвијеност. Висок степен рурализације простора и изражена тенденција ка "атомизацији" насеља битна су обележја проучаваног простора. Реална је претпоставка да ће се наставити тенденције у демографском развоју села испољене крајем XX и почетком XXI века.

Насеља функционално гравитирају Горњем Милановцу, као најзначајнијем центру рада. Значајно је учешће дневних миграната запослених у Горњем Милановцу. По демографским и функционалним обележјима, као најзначајније насеље издваја се Враћевшница (центар заједнице села).

Отварањем нових радних места у склопу пољопривреде, прехранбене индустрије, занатства и трговине у Враћевшници и Доњој Врбави успорили би се депопулациони токови и створили услови за искоришћавање природних ресурса овог дела Рудника.

Snežana Vujadinović
Mirjana Gajić

DEMOGRAPHIC AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF RUDNIK SETTLEMENTS

Summary

The main characteristic of the villages of the upper course of the River Gruža is depopulation. Negative natural population growth and movements of population caused aging of the population. The demographic stagnation was fostered by a long-term economic stagnation. The high level of ruralization and a pronounced tendency for "atomization" of settlements are the essential characteristics of the space studied.

It may be assumed that the tendencies in demographic development of villages in the second part of 20th and the beginning of the 21st centuries will continue. The villages have small and aged population with very restricted developmental potentials.

The settlements functionally gravitate toward Gornji Milanovac, as the most important working centre. Daily migrants employed in Gornji Milanovac are numerous. Vračevšnica (centre of the community of villages) stands out as the most important settlement in its demographic and functional properties.

Opening new jobs in agriculture, food industry, craftsmanship, and commerce in Vračevšnica and Donja Vrbava will slow down the depopulation and make better conditions for the use of natural resources of this part of Rudnik.